

LIVIU ANTONESCU

Cum produce mintea opere?*

E o întrebare pe care mi-am pus-o mereu, probabil din adolescență, vârsta la care am conștientizat – sau poate doar mi s-a părut! – că sînt un creator, un om care inventează lucruri, gînduri, imagini, idei care n-au mai existat, cel puțin nu sub înfățișarea pe care încercam să le-o dau eu. Am dat și felurite răspunsuri, cele mai din tinerețe apăsînd pe forța de invenție, de zămislire personală, care ar fi produs noul cumva din nimic. Cu timpul, mi-am dat seama că vorba *ex nihilo nihil* nu este una goală. Era o explicație limpede romantică. Studiile de psihologie nu m-au ajutat prea mult, pentru că explicația pe care o am acum nu e foarte diferită de cea la care ajunseseam la sfîrșitul adolescenței, deci înainte studiilor cu pricina. Și nici ceea ce am citit între timp nu mi-a schimbat radical „teoria”, care este mai degrabă o teorie practică, pentru că am formulat-o mai degrabă prin introspecție, prin analiza post-festum a modului în care au apărut unele din produsele minții mele decît ca un efect al lecturilor. E adevărat că acestea au creat pe de o parte un fel de fond pe care funcționa mintea mea, pe de alta au pus-o pe aceasta în mișcare, au ajutat-o să ajungă la un anumit rafinament, la o anumită putere de nuanțare, care nu aparține intelectului frust, oricît ar fi acesta de bogat datorită resurselor native, bio-psihologice. Și iarăși, e interesant că m-au ajutat mai mult lecturile literare, jurnalele creatorilor, scrisorile, dar și operele de ficțiune. Spun cumva cu regret pentru „știința” în care m-am format că, mai mult decît din marile tratate de

psihologie, neuroștiințe și științe cognitive, am învățat din jurnalele și memoriile scriitorilor – de la Tolstoi și Kafka încoace, ca să dau două nume, pînă la Fowels sau David Lodge, iarăși ca să dau două repere. Mi-au fost de folos și multe corpusuri de corespondență, poate cel mai mult cîteva în care ambii corespondenți erau creatori – Goethe – Schiller, Lawrence Durrell – Henry Miller și, poate cel mai mult, schimbul epistolar dintre Albert Camus și René Char, probabil din pricina faptului că reprezentau două tipuri de creativitate literară, narativă și narativ-teoretică în primul caz, poetică, în cel de-al doilea. Este interesant că, asemenea membrilor cuplului Durrell – Miller, și cei din cel din urmă au făcut parte de cînd i-am descoperit pe fiecare dintre autorii mei preferați, din Char traducînd la un moment dat mai bine de o sută de poezii, mai mult pentru plăcerea mea, căci am publicat în revistele literare ale anilor 80 mai puțin de douăzeci.

Nu aș vrea totuși să fiu complet nerecunoscător cu membrii breslei mele științifice, mai ales cu cei aparținînd neuroștiințelor și psihopatologiei, chiar psihiatriei, care e totuși mai mult decît o disciplină medicală. De altfel, de mai bine de 25 de ani, acestea sînt zonele de vîrf ale cercetărilor privind ființa umană. Cîteva școli din neuroștiințe abordează fenomene psihice altădată socotite ca făcînd integral parte din patologie, ca fiind fenomene normale. Mă gîndesc în primul rînd la halucinații. Mai mulți savanți din domeniu – din colective din Anglia, Statele Unite, Australia etc. - au constatat că halucinațiile sînt mult mai răspîndite decît se credea și că de fapt ele ne ajută să ne integrăm lumii înconjurătoare. Atunci cînd avem probleme constante sau pasagere cu organele noastre de simț, halucinațiile completează golurile perceptive. Interesante sînt și studiile numite de *amneziologie*, care consideră uitarea un proces mult mai activ decît se crede, o parte indisolubilă a memoriei: „a uita este un fel de a-ți aminti”, cum formulează problema profesorul Richard Terdiman de la Universitatea Santa

Cruz, California. Chestiunea a provocat numeroase polemici din pricina dimensiunilor sale terapeutice – activarea mecanismelor uitării pentru a neutraliza amintirile noastre cele mai traumatizante, printr-o abordare mixtă, chimică, medicamentoasă și psihoterapeutică. Eu sînt, mai degrabă, de partea psihologilor de genul Merck Kindt, care susține că „frica este o emoție care are o importantă funcție adaptativă”. Sau Johnatan Lee: „Nu cred că ștergerea amintirilor evenimentelor traumatizante este o idee foarte bună”. Spuneam că sînt împotriva practicii terapeutice consecutive teoriei. Da, și asta din mai multe motive. În primul rînd, mi se pare un fel de lobotomizare ne-chirurgicală, oricum o mancurtizare. În al doilea, ca și Nietzsche cred că „ceea ce nu te ucide te împuternicește”, Și în al treilea, pentru un motiv descris excelent de psihiatrul britanic Oliver Sacks: : „Un individ normal știe de unde vine (are o origine, un trecut, o memorie ordonată), știe unde se află (are o identitate) și crede că știe încotro se îndreaptă (își face planuri, chiar dacă la capăt așteaptă moartea). Este, așadar, instalat în mișcarea unei povești, este o istorie și se poate povesti”. Nu aș încheia această paranteză fără a aminti remarcabile cercetări în privința modului în care funcționează mintea persoanelor cu diverse handicapuri senzoriale – orbire, surzenie, absența unor membre etc., pe care le-a întreprins Sacks. Este curios cumva că interesul pentru aceste zone nu mi-a fost trezit de contactul cu cercetările ca atare, ci a provenit tot din literatură! Romanul *Gînduri ascunse* de David Lodge, citit prima oară în ediția din 2001 de la *Polirom*, a determinat această relansare a interesului. Unul din personajele principale este profesor de neuroștiințe și inteligență artificială și, cum am putut să-mi dau seama ulterior, Lodge însuși a adîncit domeniul acesta al științei pe cînd scria romanul! Voi folosi cîteva citate pe parcurs...

Mintea este modelată de cultură, deci de o mulțime de minți care au funcționat înaintea ta sau funcționează alături de tine. Prin urmare, dacă *ex nihilo nihil*, primul resort al minții creatoare este *memoria*, colecția de gânduri, imagini, concepte etc. depozitate în ea. Cred că este potrivit aici un pasaj din Lodge: „firește întreaga conștiință este memorie, este imposibil să avem conștiința viitorului, chiar dacă încercăm să-l prezicem, la drept vorbind nu sîntem conștienți decît de prezent, deoarece stările mentale sînt întotdeauna întîrziate față de activitatea creierului, cum a stabilit tipul, ăla, neurosavantul... Libet”.

Dar memoria singură nu poate conduce la ceva nou, nu memoria mecanică desigur, ci *memoria afectivă*, care orientează interesul minții într-o direcție sau alta și care, mai ales, funcționează ca un fel de *memorie glisantă*, așa se produc selecțiile din imensul depozit, așa sînt modificate – nu neapărat cu rea-intenție, cum s-ar putea să stea lucrurile în plan etic – , ci urmărind găsirea unui drum nebătut încă, al unui parcurs ce măcar în principiu este unul original. Dar nici asta nu ajunge, nu e suficient nici măcar să adaugi întreaga bogăție a trăirilor prezente, de la simplele senzații la procesele mentale cele mai elaborate, în sens propriu inteligente. Dar nici asta nu este de ajuns, noul, care este mereu relativ desigur, are nevoie de o altă dimensiune a minților noastre, *imaginația*, care își desfășoară travaliul asupra materiei receptate și memorate mai ales prin cîteva operații de natură combinatorică, dar și prin schimbarea unghiului de vedere, transfer, extrapolare, substituție, analogie. Uneori, recurge la mai multe – sau la toate! – în același timp. Așa apar noile idei, noile metafore, noile imagini. *Ex nihilo nihil*, cum am mai scris! Ca să reunesc toate acestea într-un formulă simplă, aș spune că întreaga forță de invenție, toată puterea creativă reușește să pună la lucru laolaltă *memoria* și *imaginația*, pe fondul trăirilor active, adică prezente. Am numit asta, acum vreo 40 de ani, într-un eseu despre poezie integrat în volumul meu de debut

din 1988, *memorie imaginară*, funcție care îl diferențiază pe creator, mai exact pe creatorul în timp ce creează, ca și pe omul obișnuit când are, de pildă, revelații, de omul obișnuit în starea sa naturală. Să zăbovim puțin în zona *memoriei*. În general, sîntem de acord că amintirile noastre despre aceleași fapte, evenimente, întâmplări pot fi foarte diferite de la unul la celălalt. În excelenta povestiri *Între două avioane*, socotită de el însuși, pe nedrept dintre cele „alimentare”, Scott Fitzgerald povestește o asemenea întâmplare. Pe scurt, un bărbat are o pauză de trei ore între două avioane într-un oraș în care locuia o iubită din vremea școlii. Trei ore minunate în cele din urmă, pînă cînd constată că săruturile și mîngîierile de care își aducea el atît de precis aminte, nu erau și ale personajului feminin, care-și amintea un alt coleg drept protagonist! Vorba naratorului; „Donald rămase vreo cinci minute cu două gînduri – primul imposibilitatea, lipsită de speranță, de a pune de acord amintirile diferiților indivizi referitoare la același eveniment, și al doilea că Nancy îl tulbura ca femeie după cum o făcuse și ca fetiță”. Și o observație și mai importantă: „Timp de cinci minute orbești trăise ca un nebun, în două lumi concomitent. Fusese un băiat de cincisprezece ani și un bărbat de treizeci și doi de ani amestecați indisolubil și iremediabil”. Sigur că în *real life* asta te perplexează, dar e ceea ce li se întîmplă mereu creatorilor! Și mai trebuie adăugat ceva – nu că amintirile oamenilor diferiți nu sînt identice, dar nici măcar ale noastre dintr-o mulțime de cauze, de la coloratura afectivă și pînă la eventuale dorințe dificil mărturisibile...

În fapt o operă de artă, dar să ne limităm la una care ține de domeniul literaturii, este structurată de cîteva axe esențiale: una care merge de la metaforă la metonimie, alta de la pleonasm la oximoron, dar acestea țin de zona supusă analizelor stilistice și poetice, deși sînt dependente de funcționarea spiritului creator, și cred că excelent au fost supuse analizei de regretatul meu prieten Luca

Pițu. Și sigur nu doar de el, dar așa a funcționat *memoria afectivă*! Eu vreau să mă opresc aici la cea de-a treia axă, cea temporală, deci trecut – prezent – viitor. Într-un alt eseu din tinerețe, *Poezia și fețele timpului*, din același volum de debut, am încercat să văd cum funcționează mintea noastră atunci când scrie poezie și trebuie să se raporteze la dimensiunea temporalității. Am constatat că atunci când pleacă în trecut poezia recurge la funcțiile evocării, când are în atenție prezentul este vorba de numire, iar în cazul viitorului se manifestă invocarea. Sînt și acum de acord cu aceste precizări. Cum sînt de acord și cu ceea ce spune personajul lui Lodge în romanul amintit: „singură conștiința umană este capabilă să-și imagineze ceva ce nu se prezintă fizic simțurilor, numai ea este capabilă să-și imagineze lucruri inexistente, să creeze lumi imaginare (precum romanele) și să gîndească abstract; sau este în stare, bunăoară, să facă deosebirea dintre conceptul de culoare („un gînd verde”) și senzația de culoare („într-o umbră verde”). Sînt absolut de acord cu ce scrie Lodge, cum sînt de acord și cu mine în ipostaza aceea din tinerețe. Dar ceva lipsește pentru a limpezi cît de cît modul în care lucrează mintea noastră. Da, ea este capabilă să se orienteze pe axa temporală, să-și fixeze repere trecute, viitoare sau prezente, să-și amintească, imagineze, să perceapă etc. Dar în timpul operației de a gîndi în sine, toate aceste repere temporale dispar și toate acestei funcții ale minții fuzionează. Nu, nu spun că mintea funcționează în afara timpului, ci că mișcă, vagabondează, dar vagabondează instant ca să spun așa, într-un continuum temporal. Nu există în funcționarea sa repere temporare precis delimitate. Și chiar din acest motiv, nu doar, dar mai ales în actele de grație, care sînt cele ce aduc noul, nici memoria, imaginația, percepția și gîndirea nu sînt separate, sînt în fuziune, dar ca într-un fel de bandă Moebius.

Poate că am fost prea abstract pentru o conferință, deși am încercat să simplific și să îmblînzesc cumva limbajul pe cît am fost eu în stare. Ar trebui să

exemplific puțin, recurgînd la ceea ce am la îndemînă, la propria mea experiență, privită desigur retrospectiv. Eu nu pot spune cum voi scrie un poem, o povestire, un roman sau un studiu din domeniul umanioarelor. Nu pot spune nici măcar cum voi scrie un simplu articol de ziar sau de blog. E limpede că nici Poe nu putea, în ciuda a ceea ce scrie el în *Filosofia compoziției*. De altfel, acum știm că mai întîi a scris *Corbul* și după aceea teoria! Pot încerca să aflu cum am scris unele din aceste producții – și nici măcar asta cu un grad de corectitudine științifică, ca să spun așa. În general, la articole, unde este mai simplu, punctul de plecare este o temă, un gând, o imagine sau o formulă care îmi bîntuie cu oarece stăruință mintea. După aceea, aceasta scotocește în materia acumulată în memorie, caută informații ce i se par relevante, apelează la altele noi. În fapt, articolul se scrie cumva singur o dată ce am pornit la drum.

Cu poeziile se întîmplă la fel, cu deosebirea că de cînd mă știu, prima versiune a acestora o scriu de mîină, pe foi de hîrtie A4, îndoite la formatul de caiet, dar cel mai adesea în caiete. De obicei, ies de la prima mîină, la computer efectuînd o anumită operație de finisare și adesea o rearanjare a versurilor, o grafică mai apropiată de cea tipărită. Dacă nu ies, nici nu vor ieși, așa că renunț la ele. Pentru că am vorbit de poezie. În cîteva din textele mele poetice apare, aproape identică, o formulă: „apa mov a iazului din copilărie”, cu varianta „apa violet a iazului din copilărie”. Mai mulți comentatori au calificat asta drept o imagine suprarealistă, deși în opinia mea, este cît se poate de realistă. Cînd am folosit formula în poezii habar nu am de ce a apărut acolo. Din pricina calificărilor cu pricina, am pus mintea la contribuție pe cale introspectivă și mi-am seama că era o imagine pe care o *văzusem*, pe la 5 – 6 ani, într-o zi de august, pe la ora 16 – 17, cînd se apropia înserarea. Așa am văzut eu iazul atunci, deci așa a fost, așadar este o imagine realistă, cu precizarea că era un produs al *memoriei imaginare*, indiferent că este

posibil să fi fost o iluzie optică, o glisare, de atunci, sau că acest proces s-a petrecut ulterior, poate chiar în momentele când scriam formula. De altfel, în opinia mea, expusă în *Literatura, ce poveste!*, literatura este întotdeauna realistă, mai mult, mereu este și biografică. De bună seamă, dacă operezi cu un concept multidimensional al realității, incluzând acolo realitatea zisă fizică, cea psihologică, cea simbolică și, de mai puțină vreme, pe cea cyberspațială. Și, desigur, dacă în biografie nu incluzi numai date zise obiective, evenimente databile și alte asemenea repere care nu sînt decît scheletul, căci în întreaga bogăție a unei vieți intră și visele, închipuirile, fantasmemele, amintirile falsificate, imaginile despre sine și despre lume în întregul său. Aceasta este o persoană în întregul său, așa este și un scriitor sau altă specie creatoare!

Unii comentatori au constatat că unele dintre povestirile mele sînt biografice sau că au o intensă tramă autobiografică. Așa este, însă doar cu condiția să înțelegem biografia în sensul propus mai sus. Da, apar eu însumi în unele povestiri, apar și diverși prieteni sau cunoscuți, uneori și cu numele reale, dar lucrurile sînt ceva mai complicate – uneori „fur” întâmplările altora în folosul personajului cu care mă identific, de obicei cel narator, le „dăruiesc” pe ale mele altora, modific pînă la nerecunoaștere evenimente, prezentînd varianta fantasmatică, pe altele le inventez pur și simplu. Da, încerc să pun în folosul cauzei, care este opera, de orice gen și de orice dimensiuni, *memoria imaginară*... Fără aceasta n-aș fi nimic, oricum nu ca un creator, în fapt, fără ea, cred că nimeni n-ar fi nimic. Cred că creativitatea este un fel dar, dar un dar de care trebuie să ai grijă, trebuie să-ți mobilezi mintea și să n-o lași să se lenevească. Stimulii sînt cei care pot face asta, voința în sine e neputincioasă. Nu știu dacă am reușit să vă conving, mai ales că nu pot dovedi aproape nimic pe cale științifică, dar așa cred eu că merg lucrurile. Din

experiența personală, care înseamnă și cititul, și trăitul cât este posibil de autentic, și introspecția, și cele câteva lucruri care au impresia că vor rămâne în urma mea...

Este interesant ce mi s-a întâmplat cu această temă la care mă gândesc de pe la 17 ani. Și ca să vedeți cum funcționează *memoria* – am spus că am urmat studii de psihologie din pricina ei! În realitate, am urmat acele studii pentru că iubita mea de atunci voia să dea examen la psihologie, iar eu m-am reorientat din această pricină... Însă abia pe la 25 de ani am descoperit *memoria imaginară* și am scris cele câteva eseuri amintite la început, care abordau cumva tema. La 35 de ani au apărut în volum. Apoi a urmat o pauză foarte lungă în ce privește mărturiile scrise, pentru că note de lectură mi-am făcut mereu. Ca să mă oblig s-o aștern pe hârtie, am propus-o, ca studiu tradus în engleză, pentru o revistă de creativitate, acum aproape trei ani. N-am scris nimic, am lăsat să treacă termenul de predare și mi-am cerut politios scuze. De-abia în toamna trecută am făcut o eboșă de câteva mii de semne. Iar când poetul Nicolae Coandă m-a invitat la acest ciclu de conferințe, deși puteam opta pentru orice subiect doream, am ales iarăși tema, trebuia să scap de prima ei formă cumva. Mai departe? Să vedem, am adunat o mulțime de fișe de lectură, de experiențe și de notații, multe autocopice desigur...

15 05 2017, în Iași

**Conferința de la SpectActor, Craiova*